

ביאור חדש בדברי הרמב"ם בסוגית תשע צבורין ושני שבילין

— א —

שנין בפסחים ט, ב': תשע צבורין של מצה ואחד של חמץ ואתא עכבר ושקל ולא ידעינן אי מצה שקל אי חמץ שקל היינו תשע חנויות דתנן תשע חנויות כולן מוכרים בשר שחוטטה ואחת מוכרת בשר נבילה ולקח מאחת מהן ואינו יודע מאיזו מהן לקח ספיקו אסור, ובנמצא הלך אחר הרוב. שני צבורין אחד של מצה ואחד של חמץ ולפניהם שני בתים אחד בדוק ואחד שאינו בדוק ואתו שני עכברים אחד שקל מצה ואחד שקל חמץ, ולא ידעינן הי להאי עייל והי להאי עייל היינו שתי קופות וכו', אימור דאמרינן שאני אומר, בתרומה דרבנן, בחמץ דאורייתא מי אמרינן, אטו בדיקת חמץ דאורייתא, דרבנן היא, דמדאורייתא בביטול בעלמא סגי ליה. צבור אחד של חמץ ולפניו ב' בתים בדוקין, ואתא עכבר ושקל ולא ידעינן אי להאי עייל אי להאי עייל היינו שני שבילין, דתנן שני שבילין אחד טמא ואחד טהור והלך באחד מהן ועשה טהרות ובא חבירו והלך בשני ועשה טהרות וכו' אמר רבא ואיתימא רבי יוחנן בבת אחת דברי הכל טמאין, בזה אחר זה דברי הכל טהורין, לא נחלקו אלא בבא להשאל עליו ועל חבירו, רבי יוסי מדמה ליה בבת אחת ורבי יהודה מדמי ליה לזה אחר זה.

הרמב"ם פוסק בפ"ב מה' חמץ ומצה ה"י: הניח תשעה צבורין של מצה ואחד של חמץ ובא עכבר ונטל ולא ידענו אם חמץ אם מצה נטל ונכנס לבית בדוק צריך לבדוק שכל הקבוע כמחצה על מחצה, עכ"ל. וכתב הראב"ד וז"ל: לא מיחזורא הא מילתא אלא לענין ביטול אבל לענין בדיקה ספיקא דרבנן הוא, עכ"ל. וכן מקשים התוס' על רש"י בד"ה היינו תשע חנויות: לפי מה שפ"ה לענין בדיקה לא נהירא לר"י דהיכי מייתי ראייה מתשע חנויות דהוי ספיקא דאורייתא ואזלינן לחומרא, והכא ספיקא דרבנן הוא כדאמרינן בסמוך, מיהו יש לומר דאיירי כגון שלא ביטל, עכ"ל. א"כ אליביה דרש"י והרמב"ם שכאן מיירי אחרי הביטול ולענין בדיקה לבד, הרי הוא הדבר ספק דרבנן

וצריך להיות לקולא. והמגיד משנה תירץ: דאע"ג דספיקא דרבנן הוא כיון שבדיקת חמץ תחילתה על הספק, החמירו בספקה יותר משאר ספקות של דבריהם, עכ"ל. והקשה עליו הלחם משנה דא"כ למה בכל הגמ' דאיכא תיקו פסק רבינו לקולא גבי חמץ כמו גבי נחש וכל השאר שהזכיר היה לו להחמיר בספיקא מהך טעמא. ועוד כשמקשה הגמ' אימור דאמרינן שאני אומר בתרומה דרבנן, בחמץ דאורייתא מי אמרינן, ותירצו אטו בדיקת חמץ דאורייתא, דרבנן הוא, מה תירוץ הוא, הא עדיין יש לחלק בין תרומה דרבנן לבדיקת חמץ דנעשית על הספק, עכ"ל. וכן איך מדמה הגמ' ענין בדיקה לכל ספק איסור וטומאה. וע' בלחם משנה שתירץ דשאני ספיקא דענינא מספיקא דדינא, דספיקא דענינא דבדיקת חמץ נתקנה על זה הספק ולכן מחמירים בספיקא אבל ספיקא דדינא דלא נתקנה בדיקת חמץ על ספק זה לא החמירו בספיקא, וזה דחוק מאד. והמקור חיים מתרץ את הרמב"ם הנ"ל באופן זה: דיש הבדל בין הספק הבא מגרירת חולדה, לבין ספק החתיכה עצמה, דאיך שהספק בא מפאת הגירור לבד, הרי חשוב הדבר כשאר ספיקות דהקילו חכמים, ומשום כך משוה הגמ' ב' צבורין וב' בתים לענין ב' קופות, דכיון שכאן לא נולד הספק על החתיכה, כי אם על ענין הגירור, ובוזה הרי זה דומה לשאר ספיקות, אבל בט' צבורין דשם נולד הספק על עצם החתיכה אם היתה חמץ או מצה, בזה אף שביטלו הצריכו החכמים בדיקה אף מספק, כיון שבחמץ עצם הבדיקה באה על הספק והתם ידעינן בצבור אחד שהיה חמץ וחמור משאר איסורין, עכ"ל. אמנם לענ"ד דברי המקור חיים קשים מאד, דלוא היה הספק רק בגרירה אם החולדה לקחה את החמץ או לאו, כי אז היה הדבר דומה ממש לשאר איסורין, דבספק מתירין מטעם דאי לא כן אין לדבר סוף, אך גבי שאלתנו דמיירי בב' בתים, או בית אחד ושני צבורין, דכאן ודאי גררה החולדה אלא שאין אנו יודעים לאן היא הביאה זה, א"כ הרי זה ספק ידיעה ושוב חוזרת הקושיא למקומה למה בט' צבורין של מצה ואחד של חמץ צריך לחזור ולבדוק.

עוד קשה על הרמב"ם דפוסק בה' י"א וז"ל: שני צבורין אחד של חמץ ואחד של מצה ושני בתים אחד בדוק ואחד שאינו בדוק, ובאו שני עכברים זה נטל חמץ וזה נטל מצה, ואין ידוע לאיזה בית נכנס זה שנטל את החמץ, וכן שני בתים בדוקים, וצבור אחד של חמץ ובא עכבר ונטל, ואין ידוע לאיזה בית נכנס, או שידע שנכנס לאחד מהן, ונכנס אחריו ובדק ולא מצא כלום, או שבדק ומצא ככר, או שהיו תשעה צבורין של מצה ואחד של חמץ ופירש ככר מהן ואין ידוע אם חמץ או מצה, ובא עכבר ונטל הככר שפירש ונכנס לבית בדוק, בכל אלה אין צריך לבדוק פעם שניה שאין כאן קבוע, עכ"ל.

ומקשה הראב"ד למה לא הצריך הרמב"ם בדיקה בב' צבורין וב' בתים הא הדבר הוי ספק קבוע, ומ"ש ספק זה מספק דט' צבורין, עכ"ל, ועיי"ש. ובט"ז סי' תל"ט בשם הלבוש תירץ דאם הספק היה על חמץ ומצה לא שייך לפטור אותו מבדיקה כיון שגם על הספק חייבה התורה לבדוק, משא"כ אם הספק הוא על שני בתים, וכיון דהבתים שייכים לשני בעלים שונים כל אחד תולה שהעכבר נכנס לביתו של חבירו ולכן אין צריך לבדוק עיי"ש. וההרכח של הט"ז שכאן מדובר על ב' בתים של שני אנשים נפרדים, דאם לא נסכים לכך אלא נגיד שכל זה שייך לאדם אחד אז היה להרמב"ם להזכיר את ההבדל כמו בגמ' הנ"ל בין בא לשאול בבת אחת ובין בא לשאול בזה אחר זה, אבל אם כדבריו שב' בתים הם של שני בעלים הרי אין כאן כל שאלה כיון שכל אחד תולה זה שבבית חבירו נכנס העכבר. אמנם אף להנחה זאת יקשה דאמנם מדוע לא הזכיר הרמב"ם שהמדובר כאן הוא בשני בעלים, ומדלא מפרש כן משמע שאין הבדל בין ב' בעלים ובין בעל אחד, וא"כ שוב יקשה מדוע לא מחלק הרמב"ם בין בבת אחת לזה אחר זה כמו בגמ' הנ"ל.

— ב —

ונראה לומר שלהרמב"ם יש שיטה חדשה בסוגית שני שבילין. דהנה התוס' בפסחים י, א' ד"ה הלך באחד מהן ועשה טהרות, מקשים וז"ל: הא דנקט טהרות ולא קאמר אדם טהור, משום דלגברי אע"ג דמוקמינן לה בחזקת טהורים, מצריכין להו טבילה והזאה שלא יגעו שניהם בתרומה דאז התרומה טמאה ודאית, והאוכל במיתה, ואם נגעו שניהם כאחד ונכנס למקדש חייב, עכ"ל. וע' בצל"ח בזה. וע' בתוס' כתובות כו ד"ה והלך.

אכן מדברי הרמב"ם בה' אבות הטומאה פי"ט מבואר דאף האדם עצמו טהור, וז"ל: ב' שבילין אחד טמא ואחד טהור, אם באו ונשאלו זה אחר זה מורין לכל אחד מהן בפני עצמו שהוא טהור, עכ"ל. משמע מהלשון דהוא טהור שאנו מטהרים את האדם בעצמו, וא"כ תקשה קושית התוס' למה הזכירו בדברים רק ענין שעשה טהרות ולא נקטו בנוגע לאדם.

ומתוך קושיא זו אנו רואים בהכרח דין חדש בפסק הרמב"ם בשבילין. דאיפוא שייך לומר הדין של בת אחת הוא רק על שתי חתיכות שביניהן אחת של איסור ואחת של היתר, אלא שאנו מסתפקים איזה האיסור ואיזה ההיתר, וכיון שאחת מהן היא איסור ודאי, הוי איקבע איסורא כמו בתערובות דהאיסור אוסר גם את החתיכה השניה, כיון דחתיכה אחת יש לה שייכות לשניה משום שאנו מסתפקים ואין אנו יודעים איזה ביניהן האיסור, וכן גבי עשו טהרות הוי איקבע

איסורא אבל בשני בני אדם שהלכו בשבילין, לא שייך לומר כלל איקבע איסורא. דכל אדם על עצמו אינו מעורב עם השני, ומשו"ה בבאו בזה אחר זה שניהם מותרים, ובאדם לא שייך איקבע איסורא, וכל חד מוקמינן ליה אדינו, שספק טומאה ברה"ר טהור. אכן בבאו בבת אחת כיון דעתה לפנינו מעורב אדם טמא עם אדם טהור, עשו אותם רבנן כאלו היו בתערובות והוי איקבע איסורא אבל בזה אחר זה באדם לא שייך תערובות ולא הוי איקבע איסורא.

ולפי"ז לא קשה מה שאמר הרמב"ם בב' בתים בדוקין ונכנס העכבר לאחד מהם ואינו ידוע לאיזה בית נכנס דפסק הרמב"ם דשניהם אין צריכים בדיקה, ולא כתב דאם באו לשאול בבת אחת דשניהם צריכים בדיקה, דדוקא בהלכו בשבילין כשבאו לשאול בבת אחת הרי לפנינו מעורבים טמא וטהור, אבל הכא בחמץ אלו היה הדין על הבתים היה שייך לומר שנתערבו הבתים, אבל הא אין הדין על הבתים אלא חיוב על האדם, ובאדם לא שייך קביעת איסור אלא חזקת חיוב, ומשו"ה בב' בתים בדוקין אף בבת אחת פטורים, שהרי זה ספק דרבנן.

ולפי"ז לא קשה גם קושית הראב"ד בנטל עכבר והיו ט' צבורין של מצה ואחד של חמץ ובא עכבר ונטל ולא ידעינן אם חמץ נטל או מצה נטל אמאי פסק הרמב"ם דצריך בדיקה, משום דשם הוי איקבע איסורא לכן גם מדרבנן אסור משום דהשאלה היא מה שנטל העכבר וזה הוי קבוע ולכן אסור מדרבנן, אבל אם השאלה לאיזה בית נכנס לא שייך קבוע, דדין קבוע הוא רק מאיזה מקום נטל אבל לא לאיזה מקום נתן ולכן פוסק הרמב"ם בשני צבורים אחד של חמץ ואחד של מצה ובשני בתים אחד בדוק ואחד שאינו בדוק שאינו צריך לבדוק פעם שניה, שאין כאן קבוע משום שהבתים אינם אסורים והחיוב הוא רק על הגברא והגברא לא הוי גוף איסור ולא שייך קבוע.

ולא דמי כלל ללקח ואינו ידוע מה נטל העכבר, דהתם השאלה בדבר שנטל מה הוא חמץ או מצה, זה מקרי קבוע, והוי איקבע איסורא ובאיקבע איסורא אפילו מדרבנן אסור כמו באיתחזיק איסורא כמבואר בש"ך ק"י ביו"ד שפסק מדרבנן לחומרא. וע' בתוס' פסחים י, א' ד"ה על שמוכח שאף היכא דהיתה לו חזקת איסור אזלינן לקולא. אמנם התוס' מדברים אליבא דר"מ ולדידיה אפילו באיתחזיק איסורא מדרבנן אזלינן לקולא, אבל ר' יהודה סובר שבאיתחזיק איסורא אפילו מדרבנן אזלינן לחומרא. וע' היטב בגמ' עירובין לה, ב' בזה.

ולכן פוסק הרמב"ם בט' צבורין של מצה ואחד של חמץ דצריך בדיקה משום דהוי איקבע איסורא ואסור אפילו מדרבנן.